

İRAN ERMENİLERİ: TOPLUMSAL ÖRGÜTLENME, HUKUKİ KONUM VE SİYASİ FAALİYETLER

Sertaç Sarıççek

Nisan 2020 © İnan Araştırmaları Merkezi (İRAM). Bu eserin bütün hakları saklıdır.

Bu eser İRAM'dan yazılı izin alınmadan elektronik veya mekanik yollarla çoğaltılamaz. Metnin dijital versiyonu için www.iramcenter.org adresini ziyaret ediniz. Dijital kopya bu siteye aktif link verilerek kısmi olarak paylaşılabilir.

Burada ortaya konulan görüşler öncelikli olarak yazara aittir ve İRAM'ın kurumsal görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

Editörler : Nurullah Gözcü

Grafik Tasarım : Hüseyin Kurt

ISBN : 978-605-7559-58-6

İnan Araştırmaları Merkezi

Oğuzlar, 1397. Sk., 06520, Çankaya Ankara / Türkiye

Tel: +90 (312) 284 55 02-03 | Faks: +90 (312) 284 55 04

e-posta: info@iramcenter.org | www.iramcenter.org

İRAM

İran Araştırmaları Merkezi

İran Ermenileri: Toplumsal Örgütlenme, Hukuki Konum ve Siyasi Faaliyetler

Iranian Armenians: Social Organization, Legal Status, and Political Activities

ارامنه ایران: سازمان اجتماعی، جایگاه حقوقی و فعالیت‌های سیاسی

Sertaç Sarıççek

Uludağ Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünden mezun oldu. Hacettepe Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans öğrenimini tamamladı. Hâlen Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde doktora programına devam etmektedir. Çalışmalarında Safeviler Dönemi İran tarihi, İran askerî tarihi ve İran'da dinî azınlıklar alanlarına ağırlık vermektedir. İngilizce, Farsça ve Ermenice bilmektedir.

İRAM
YAYINLARI

Analiz

İÇİNDEKİLER

Giriş	4
1. Ermeni Gregoryen Kilisesi ve Piskoposluklar	4
2. Ermenilerin İran Hukuk Sistemindeki Konumu	7
2.1. Resmî Olarak Tanınmış Dinî Azınlık Statüsü	8
2.2. Siyasi Temsil	9
2.3. Dil ve Eğitim	11
2.4. Medeni Hukuk ve Ceza Hukuku'ndaki Durum	12
3. Ermenilere Ait Kuruluşların Faaliyetleri	13
Sonuç	15
Kaynaklar	18

ÖZET

- İran, Gregoryen Ermenilerin en önemli haç mekânlarından biri olan Tatyos Kilisesi'ne ev sahipliği yapmaktadır. Bu nedenle Ermeniler için önemli bir ülke konumundadır.
- Ermeniler, İran'da dinî azınlık olarak tanınırsalar da ana dilde eğitim gibi etnik azınlıklara mahsus haklara sahiptir.
- Ermeniler, ayrıcalıklarını korumak ve devletin maddi yardımının aksamadan sürmesini temin etmek için kamuoyunda devlete sadık bir toplum imajı yaratmaya çalışmaktadır.
- Hukuki haklar ve ayrıcalıklarla tasvir edilen olumlu manzaraya rağmen Ermenilerin sayısı İran'da giderek azalmaktadır. Bunun en önemli sebebi ülkede etkisini sürdüren kötü ekonomik şartlar ve yaşam koşullarıdır.
- İran'da dinî azınlıklara tanınan ayrıcalıklar Ermeniler bağlamında ters etki yaratmıştır. Bu da Ermenilerin toplumun genelinden soyutlanarak yaşadıkları ülkeye yabancılaşmaya başlamasını ve kendi içlerinde ülke siyasetine dair meselelere karşı genel bir ilgisizlik hâlinin oluşmasını muhtemel kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Gregoryen Kilisesi, Dinî Azınlık, Ermenice, Göç.

SUMMARY

- Iran is home to the Tatoes Church, in which is one of the most crucial pilgrimage sites for Gregorian Armenians. For this reason, this country holds an important position for Armenians.
- Although, Armenians are acknowledged as a religious minority in Iran, they possess rights which pertain to ethnic minorities, such as: mother tongue education.
- Armenians endeavor to create an image of being loyal to the state in the eyes of the public, in order to protect their privileges and to safeguard that the state's financial support continues without disruption.
- In spite of the affirmative image depicted with legal rights and privileges, the number of Armenians in Iran is gradually decreasing. The most important reason for this is the poor economic circumstances and living conditions that continue to impact the country.
- The privileges granted to religious minorities in Iran had created a counter effect in the Armenian context. And this started Armenians to alienate themselves from the general public by becoming estranged towards the country they live in and this makes it possible for them to have a general lack of interest in matters towards domestic politics.

Keywords: Armenian Gregorian Church, Religious Minority, Armenian, Migration.

چکیده

- کلیسای تادئوس مقدس یا قره کلیسا که یکی از زیارتگاه‌های مهم ارمنیان گریگوری است، در ایران قرار دارد. بنابراین این کشور برای ارمنه حائز اهمیت است.
  - ارمنه در ایران اگرچه به عنوان اقلیت مذهبی شناخته می‌شوند، اما از حقوق مربوط به اقلیتهای قومی مانند آموزش به زبان مادری برخوردار می‌باشند.
  - ارمنه ایران برای حفظ امتیازات خود و اطمینان از تداوم کمکهای مالی حکومت، سعی در ایجاد یک تصویر مثبت در افکار عمومی به عنوان اقلیتی وفادار به حاکمیت دارند.
  - علیرغم تصویر مثبتی که با برخورداری از حقوق و امتیازات قانونی ترسیم گردیده، تعداد ارمنه در ایران به تدریج رو به کاهش است. مهمترین دلیل این امر شرایط بد اقتصادی و مشکلات معیشتی است که همچنان بر کشور تأثیر می‌گذارد.
  - امتیازات اعطا شده به ارمنه به عنوان یک اقلیت مذهبی تأثیر منفی داشته است. این امتیازات سبب دوری آنها از جامعه، موجب ایجاد حس بیگانگی در میان آنان نسبت به کشور و سبب بی میلی آنها نسبت به مسائل سیاسی در کشور گردیده است.
- کلید واژه ها:** کلیسای ارمنه گریگوری، اقلیتهای دینی، زبان ارمنی، مهاجرت.

Giriş

Ermenilerin İranlılarla ilişkileri MÖ 6. yüzyıla, Ahemeniş İmparatorluğu zamanına kadar uzanır. Ermeniler bu tarihten itibaren İran merkezli devletlere bağlı eyaletler veya bağımlı, vassal devletler hâlinde yönetilmiştir. Ahemeniş, Eşkani (Part) ve Sasani imparatorluklarında orduya asker göndererek bu devletlerin Doğu Roma ile mücadelelerine katılmışlardır (Mirza Bala, 1927, s. 5). Hristiyanlığı kabul etmeden önce Mitraizm ve Zerdüştlük gibi İran halklarıyla ortak inanışları benimsemişler fakat Sasani Devleti'ne bağlı bir eyalet hâlinde yaşadıkları dönemde, MS 301 yılında Hristiyanlığı resmî din kabul ederek o dönemde Zerdüştlüğün koruyucusu rolünü üstlenen Sasanilerle din farklılığından kaynaklı önemli bir siyasi yol ayrımına gelmişlerdir. Bu dönüm noktasından sonra Ermenilerin İran halklarıyla olan kültürel birliği zayıflamış ve Ermeniler kendilerine ait bağımsız bir millî kimlik oluşturma sürecine girmişlerdir (Bagdasaryan, 1380, s. 4).

1. Ermeni Gregoryen Kilisesi ve Piskoposluklar

Ermeni kimliğinin ve toplumsal yapısının şekillenmesinde Gregoryen Ermeni Kilisesi başat bir rol oynar. Kilise'nin tarihi âdetâ Ermeni tarihinin bir özeti gibidir. Ermeni Kilisesi'nin temelleri Grigor Lusavoriç adında mutekit bir Hristiyan'ın, Ermeni toplumu arasında Hristiyanlığı tebliğ başlatması ile atılmıştır. Bu tebliğinde başarılı olan Lusavoriç, dönemin Ermeni kralı Tirdad'ın emriyle Ermeni halkının ve devletinin resmî dininin Hristiyanlık olmasını sağlamıştır. Kral Tirdad'ın, "bütün Ermeni kiliselerinin önderi" olarak Lusavoriç'i tayin etmesiyle de (Nadiri, 1382, s. 53-54) Ermeni Kilisesi, artık onun ismiyle anılmaya başlamıştır. Bununla beraber Ermeniler kendi kiliselerinin Grigor'dan çok daha önceki bir zamanda, Hz. İsa'nın havarilerinden Tatyos (Tadeus) tarafın-

dan kurulduğuna inanmaktadır. Ermeniler arasındaki bu baskın inanışa göre MS 52 yılında Havarî Tatyos ve yardımcısı Bartelemeos'un davetini kabul ederek Hristiyan olmaya başlamışlar ve Kilise, bizzat bu kişiler tarafından tesis edilmiştir (Reşidbegi, 1391, s. 6). Bu yüzden Ermeniler kendi kiliselerine Gregoryen Kilisesi yerine "havariye ait" anlamına gelen "apostolik" sıfatına yer verdikleri Ermeni Apostolik Kilisesi (Erm. Hay Arakelakan Yekeğetsi) adlandırmasını tercih etmektedir.

Ermenilerin kendilerine ait diğer kilise yapılanmalarından bağımsız, millî bir kilise kurmaları ancak MS 431 yılında, Birinci Efes Konsili'nden sonra gerçekleşmiştir. Efes Konsili'nde bir daha hiçbir Hristiyan konsiline katılmama kararı alarak Ortodoks Kilisesi'nden ayrıldıklarının ilk işaretini vermiş olan Ermeniler, sonrasında günümüz Ermenistan sınırları içinde yer alan Eçmiyazın bölgesinde bir dinî merkez kurmuştur (Hoviyân, 1346, s. 199). Bu kararı almalarında otoriteleri altında yaşadıkları İranlıların etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira o devirde bağlı oldukları Sasani Devleti, Ermenileri dinî ve kültürel anlamda Ortodoks Kilisesi'nden dolayısıyla da siyasi rakibi Doğu Roma İmparatorluğu etkisinden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Hristiyanlığı kabul ederek Zerdüş İnanışının kökeni olan Ermeniler aynı zamanda Ortodoks Kilisesi'yle yollarını ayırarak Doğu Roma'nın da otoritesinden kurtulmuştur. Ancak millî bir kilise yapılanmasının tamamlanması bir yüzyılı bulmuştur. Günümüzde Ermenilerin büyük çoğunluğu millî kiliseleri Gregoryen Kilisesi'ne bağlıdır. İran'daki Ermeni azınlık için de aynı durum söz konusudur. İran'da Gregoryen Ermenilerinin haricinde Katolik, Ortodoks ve Protestan mezhebine inanan Ermeniler de yaşamaktadır fakat bunların sayısı Gregoryen Ermenilerine nispeten daha azdır (İhvan, 1395, s. 60).

Gregoryen Ermenilerinin iki dinî merkezi bulunmaktadır. Bunlar Eçmiyazın Katolikoslu-

ğu ve Kilikya Katolikosluğudur. Eçmiyazın Katolikosluğu, Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin ilk dinî merkezi olması hasebiyle çok daha eski bir maziye sahiptir. Kilikya Katolikosluğu ise Ermenilerin sonraları Doğu Roma İmparatorluğu zamanında Adana, Mersin, Maraş, Hatay civarını kapsayan ve o dönemki adıyla Kilikya bölgesine tehcir edilmeleri neticesinde kurulmuştur. İki merkezde de katolikos (Erm. katoğikos) denilen, kilise teşkilatındaki en üst düzey dinî makam bulunmaktadır. İki merkez de Gregoryen Ermenileri temsil hususunda eşittir ancak sorumlu oldukları bölgeler farklıdır. İran'da yaşayan Gregoryen Ermenileri önceleri Eçmiyazın Katolikosluğunun yetkisi altındayken 1956 yılında Kilikya Katolikosluğu dinî havzasına bağlanmıştır (Bagdasaryan, 1380, s. 15; Reşidbegi, 1391, s. 5-7). Şu an Lübnan'ın Antilyas kasabasında bulunan Kilikya Katolikosluğu, İran'da görev yapan Ermeni din adamlarının eğitildikleri yerdir. Bu nedenle İran Ermenileri için önemli bir konuma sahiptir (Reşidbegi, 1391, s. 3).

Kilise teşkilatı içerisinde katolikoslukların altında bir nevi taşra idareleri sayılabilecek piskoposluklar (Erm. Tem) yer alır. Her piskoposluğun kendi yetki alanı vardır ve her biri yetki alanının içerisinde bulunan bölgelerdeki Ermeni toplulukların dinî, kültürel ve eğitim işlerini yürütmekle görevlidir. İran'da Ermenilere ait Azerbaycan (Atrpatakan), İsfahan ve Tahran Piskoposluğu olmak üzere üç piskoposluk bölgesi bulunmaktadır (Velizade & Alizade, 1394, s. 1082). İran'da Gregoryen Ermeni Kilisesi'ne bağlı piskoposlukların oluşma süreci Ermeni göçleriyle yakından ilintilidir. Zira Ermeni Kilisesi'nin tarihi bir manasıyla da Ermeni halkının göç tarihidir. Günümüzde İran coğrafyası içerisinde yaşayan Ermeni nüfusunun büyük bir çoğunluğunun kökeni Kafkaslara dayanır. Ermenilerin İran coğrafyasının iç kesimlerine hareketleri 4. yüzyılda Sasani Hükümdarı II. Şapur'un Ermenistan'a askerî seferleriyle başlar. II. Şapur, bu seferler esnasında Ermeni halkının

büyük bir kitleyi Kafkaslardan Huzistan'a ve Güneybatı İran'a sürmüştür. Ermenilerin İran'a ikinci dalga hâlindeki göçü ise 11. yüzyılda Selçukluların İran'dan Kafkaslara akınları sırasında gerçekleşmiştir. Bu göç hareketi, 14. yüzyılda yaşanan Kafkaslardan İran'a kitlesel göçlerle birlikte devam etmiştir (Bagdasaryan, 1380, s. 5-7) ve beraberinde Hristiyanlığın Ermenilerle beraber İran coğrafyasına girmesini sağlamıştır. Huzistan ve Kuzeybatı İran, Hristiyanlığın İran'da ilk yayılma sahası olmuştur. İran'daki en eski Hristiyan ibadethanelerinin zikredilen bölgelerde yer alması tesadüf değildir. İran'ın Batı Azerbaycan eyaletinin Çaldıran ilçesinde bulunan Tatyos Kilisesi (Kara Kilise), Hoy'da Sarkis Kilisesi, Merend'de Hripsime Kilisesi ve Aras Nehri yakınındaki Stephanos Kilisesi bu ibadethanelere birer örnektir (Bagdasaryan, 1380, s. 8; Reşidbegi, 1391, s. 1-4.) Bunlar içinde Tatyos Kilisesi adını yukarıda da zikrettiğimiz üzere Hz. İsa'nın 12 havarisinden biri olan Tatyos'tan almaktadır. Rivayete göre Hz. İsa'nın göğe ağmasından sonra havarilerinden Aziz Tatyos, Ermenistan Krallığı'na ait Edisiya şehrine gelmiş ve Ermeniler arasında Hristiyanlığı yayması nedeniyle öldürülmüştür. Tatyos Kilisesi de söylentiye göre Havari Tatyos'un öldürüldükten sonra defnedildiği arazinin üzerine inşa edilmiştir (Nadiri, 1382, s. 49,53). Tatyos Kilisesi bu vasfıyla Ermeniler için büyük bir kutsiyete sahiptir. Her yıl temmuz ayının son iki günü (Hicri Şemsi 9-11 Mordad günleri) dünyanın birçok farklı noktasından gelen Ermeniler Havari Tatyos'un kabrini ziyaret etmektedir. Bu ziyaret Ermeniler için bir hac farzasıdır. Bu nedenle İran'ın Batı Azerbaycan eyaleti Ermeniler için tıpkı Eçmiyazın veya Lübnan gibi hatta bunların da üzerinde dinî bir merkez konumunda olduğu söylenebilir. (Velizade, & Alizade, 1394, s. 1086). Kilise'nin bu önemine binaen İran, bölgeyi dinî turizm adına bir cazibe merkezi hâline getirmeye çalışmaktadır. İran Kültürel Miras, Turizm ve El Sanatları Bakanlığı bu doğrultuda Tatyos Kilisesi'nin tamir

ve muhafazasına özen göstermektedir. Kilise hükûmetin onarım çalışmaları sayesinde 2008 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girmiştir (Hoviyarı, 1346, s. 209; Pervin & Sipih-rifer, 1393, s. 86, Sarıçiçek, 2018). Tatyos Kili-sesi bahsedilen mühim konumuyla 1833 yılına kadar Kuzey İran Ermenileri Piskoposluğunun merkezi olmuştur. Bu tarihten sonra ise pisko-posluk merkezi Tebriz'e, ardından 1936 yılında Tahran'a taşınmıştır (Bagdasaryan, 1380, s. 14; Iskandaryan, 2019, s. 133). Tebriz'de Şeriatî caddesinde yer alan Merkez Lisesi binasında hâlen Azerbaycan piskoposluğu adında bir dinî merkez bulunsa da cemaatinin kalabalık olma-masından dolayı pek faal olmadığı görülmekte-dir (Nadiri, 1382, s. 53).

İran'daki Ermeni piskoposluklarından bir diğeri olan İsfahan Piskoposluğu 17. yüzyılda kurulmuştur. Ermenilerin İsfahan'a ilk göçle-ri ve bölgedeki Ermeni nüfusunun artışı Safe-vî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail zamanında başlamıştır. Safevî Hanedanı'nın beşinci hü-kümdarı olan Şah Abbas zamanında da artarak devam etmiştir. Şah Abbas, Kafkaslar ve Azer-baycan bölgelerinde Osmanlılara karşı yürüt-tüğü askerî seferlerde Aras Nehri kıyısındaki Culfa, Nahcivan ve Revan'daki Ermenileri esir alarak aileleriyle birlikte toplu hâlde İsfahan'a göç ettirmiştir¹ (Nadiri, 1382, s. 49). İsfahan'da iskân edildikleri Zayende Nehri'nin hemen ya-kınında bulunan bölgeye eski yurtları Culfa'nın adını vererek bu bölgeye sonraları Yeni Culfa (Erm. Nor Cuğa) demişlerdir. İsfahan'daki Er-meni kiliselerinin büyük bir bölümü Yeni Cul-fa semtinde yer alır. İsfahan'daki toplam 24 kiliseden 13'ü bu semtte bulunmaktadır. Bun-

lar içinde Amenapirkîç Kilisesi (Far. Kilisa-yi Vank) piskoposluğun merkezidir (Iskandaryan, 2019, s. 132). İran'ın güneyinde yer alan Şiraz da aynı dönemde Ermeni göçlerine sahne ol-muştur (Bagdasaryan, 1380, s. 9-12). Böylece İran'ın güneyinde artan Ermeni nüfusuna hiz-met verecek yeni bir piskoposluk merkezinin kurulması ihtiyacı gündeme gelmiş, bu şekilde Güney İran ve Hindistan Ermeni Piskoposluğu kurulmuştur. 1958'de ise Hindistan'da yaşayan Ermenilerin kendilerine ait yeni bir dinî merkez kurmaları sonucu adı İsfahan ve Güney İran Piskoposluğuna dönüşmüştür (Reşidbegi, 1391, s. 3). Piskoposluğun dinî havzası Çahar Mahal Bahtiyari, Luristan, Hemedan, Fars, Huzistan ve Buşehr eyaletlerini kapsamaktadır (Nadiri, 1382, s. 54).

İran'daki son piskoposluk merkezi Tah-ran'da kurulmuştur. Tahran'daki Ermeni mev-cudu, 18. yüzyılda Kerim Han Zend Dönemi'nde artmaya başlamış ve ardından iktidara gelen Kaçarlar Dönemi'nde şehrin başkent ilan edil-mesiyle hız kazanmıştır. 20. yüzyılda İran'daki Ermeni nüfusu giderek azalırken Tahran tam aksine İran'ın muhtelif bölgelerinden bir araya gelen Ermeni nüfusunun arttığı ve en kalabalık olduğu bir yer olmuştur. Ermeni nüfusunun ar-tışıyla ortaya çıkan ihtiyaçlar neticesinde 1945 yılında Tahran Piskoposluğu kurulmuş ve bura-sı Kuzey İran Ermenileri Piskoposluğu merkezi hâline gelmiştir. Kurulduğu zaman Mirza Kuçık Han caddesinde yer alan Piskoposluk merkezi 1972 yılında, Kerim Han Bulvarı ve Necatulla-hi caddesinin kesiştiği yerde Sarkis Kilisesi inşa edildiğinde buraya taşınmıştır ve hâlen burada yer almaktadır (Nadiri, 1382, s. 53). Tahran Pis-koposluğunun yetki sahası Merkezi, Gilan, Ma-zenderan, Zencan, Kirmanşah eyaletleri ve bü-tün Horasan bölgesidir (Reşidbegi, 1391, s. 3).

Günümüzde her üç piskoposluk da kurullar tarafından yönetilmektedir. Piskoposluk ku-rulları; bir genel kuruldan ve piskoposluğa ait eğitim kurumları, yetimhaneler, huzurevleri ve

¹ Çağdaş Ermeni kökenli tarihçiler Şah Abbas Dönemi'nde yaşanan bu geniş çaplı tehcir hadisesini, Ermeniler ve İranlılar arasında yeni bir bütünleşmenin sebebi olarak yorumlamaktadır. Ancak Arakel Davrijetsi (Tebrizli) gibi o dönemde yaşamış olan Ermeni müverrihleri tehciri Er-meni halkına zarar veren büyük bir musibet olarak tasvir eder. Arakel Davrijetsi 1590-1670 yılları arasında yaşamış Ermeni kökenli din adamı ve tarihçidir. *Tarih-i Arakel* adlı vakayiname tarzında bir eseri bulun-maktadır. Eserinde, yaşadığı dönemde Osmanlı İmparatorluğu ve Safevî Devleti arasındaki savaşlara ve bu savaşların Kafkaslardaki Ermeni hal-kı üzerindeki tesirine birkaç yerde değinmektedir. Davrijetsi Culfa'dan İsfahan'a ve İran'ın diğer bölgelerine gerçekleştirdikleri göçlere bizzat tanık olmuş kişilerden biridir (Haşimi, 1397, s. 60-62).

kiliseye ait arazilerin ve mülklerin yönetildiği alt kurullardan oluşmaktadır (Muresan & Sophie, 2007, s. 598,602). Kurulların bütünü Genel Ermeni Temsilciler Şûrası tarafından atanmaktadır. Temsilciler Şûrası 4 yıllığına doğrudan Ermeni halkı tarafından seçilmektedir. Şûra'da yer alan temsilcilerin seçilmesi Ermenilerin nüfusa kayıtlı olduğu köy, ilçe ve eyaletler olmak üzere üç aşama hâlinde yapılmaktadır. Şûra'da yer alan temsilcilerin sayıları bağlı buldukları seçim bölgelerindeki Ermeni nüfusunun oranına göre değişmektedir. Şûra, günümüzde 55 kişiden meydana gelmekte ve bunlardan 7'si ruhban sınıfından gelirken geri kalanı din adamı haricindeki kişilerden oluşmaktadır. Şûra yalnızca kurul üyelerini seçmekle kalmaz, piskoposları da seçme ve gerektiğinde görevinden azletme yetkisine sahiptir. Piskoposluk seçimine giren adayların hepsi Şûra temsilcilerinden biri olmak ve teamül gereği Kilikya Katolikosluğunun önerdiği isimler arasında yer almak zorundadır. Piskoposlar, kurulların tüm toplantılarına başkanlık eder. Temsilciler Şûrası'ndan çıkan kararlar oy birliği ile alınırken piskoposluğun onayıyla yürürlüğe girer (Nadiri, 1382, s. 54). Ermeni Kilisesi'ni temsil eden yerel kuruluşlar olan piskoposluklar, buldukları ülkelerde Ermeni toplumunun bütün sosyal ihtiyaçlarını karşılayan toplumsal örgütlenmenin en temel birimidir. Hizmetlerine devam edebilmek için kendi gelirlerinin yanında devletin yıllık bütçesinden ayrılan ödeneğe muhtaçtırlar. İran'da hükûmet, her yıl devlet bütçesinden Ermenilere, Keldanilere, Süryanilere, Yahudilere ve Zerdüştlere olmak üzere beş ayrı dinî azınlık grubuna ödenek ayırmaktadır. Bu ödenek içinde Ermenilere ayrılan kısım, toplam ödeneğin neredeyse yarısıdır (Pervin & Sipihriyer, 1393, s. 83). Piskoposlukların sahip oldukları servet hakkında ise yeterince veri paylaşılmamaktadır. Nitekim mal varlığı ve harcamaların nerelere yapıldığına dair bizzat Ermeni toplumuna mensup kişiler tarafından piskoposluklara şikâyetler yöneltilmektedir (İskandaryan, 2019, s. 132).

2. Ermenilerin İran Hukuk Sistemindeki Konumu

Azınlık terimi, bir ülkenin genel nüfusunun sayı bakımından cüzi bir kısmını oluşturan ve etnisite, din, dil unsurlarıyla ülkeye hâkim olan çoğunluktan ayrı özellikler sergileyen toplulukları tarif etmek için kullanılır (İhvan, 1395, s. 50). İran'da Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilinde yaşayan soydaşlarına kıyasla her zaman çok daha az bir nüfusa sahip olmuş ve toplum oldukça küçük bir kesimini teşkil etmişlerdir. Ancak sayıca az olmalarına rağmen devletin sunduğu desteklerle İran'ın ticari ve ekonomik hayatında önemli bir konum elde etmişlerdir. Bu desteklerden en büyüğü Safevi Hükümdarı Şah Abbas'ın 17. yüzyıl başlarında İran'ın ipek ticaret tekeline İsfahanlı Ermeni tüccarlara vermesidir. Ermeniler, Şah Abbas Dönemi'nde oluşturulan tüccar hakkını koruyan ticaret düzeninden yararlanarak zenginliklerini artırmıştır (Matthee, 2012, s. 10,25). Bu durum kuşkusuz İran ekonomisinin önemli aktörlerinden biri olan Şii din adamlarının tepkisini çekmiştir. Ermenilerin elinde giderek artan sermaye, Şah Abbas sonrasında Şii ulemanın hedefi hâline gelmiştir. 17. yüzyılın sonlarına doğru dönemin katı Şii uleması tarafından İsfahan ve belli başlı büyük şehirlerde Ermeni tüccarların mallarına el konulmuş, ticaret yapmaları yasaklanmış, şehir merkezlerinde ikamet eden Ermeniler şehrin varoşlarına sürülmüşlerdir. Müslümanlardan daha iyi ayırt edilebilmeleri içinse farklı kıyafetler giymeye zorlanmışlardır (Matthee, 2012, s. 45; Muresan & Sophie, 2007, s. 595). Ekonomik hayattan tecrit etmeyi amaçlayan ve görünürde dinî esasen ekonomik nedenlere dayalı çatışmaların ürünü olan bu tür uygulamalar nedeniyle Ermeniler, İran'ı terk etmeye başlayarak Avrupa'ya ve Hindistan'a göç etmiştir. Ancak İran'ın 19. yüzyılda Rusya ve İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletlerle ekonomik ve diplomatik alanda artan ilişkileri, Avrupa'yla ilişkileri sıkı tutmak maksadıyla İran dışında soydaşları ve dindaşlarıyla bağlantıları zengin olan Ermeni

toplumundan yeniden yararlanılması ihtiyacını doğurmuştur. Fethali Şah Dönemi'nden itibaren oluşan bu siyasi ortamda Ermeniler tekrar toplumsal ve ekonomik yaşamda güçlenmeye başlamışlar, devletin üst bürokratik mevkilerine gelerek bilhassa Dışişleri Bakanlığında büyük bir ağırlık kazanmışlardır. Ermenilerin 19. yüzyılda sahip oldukları müreffeh konum sayesinde İran'daki Ermeni nüfusu, göçlerle birlikte yarım milyonu aşsa da 20. yüzyıla gelindiğinde sert bir düşüş yaşamıştır (Kokasyan, 1347, s. 139-140). 20. yüzyılda yaşanan düşüşün sebebi Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Ermenilerin ana vatanlarına dönmüş olmalarıdır. Bunun yanında Sovyet Rusyası'nın diğer bölgeleri de İran'dan büyük bir Ermeni göçü çekmiştir. İran'da Ermeni nüfusunun ciddi düşüş yaşadığı diğer bir dönem 1979 İslam Devrimi sonrasıdır. Ermeniler, İslam Devrimi'nden sonra yeni kurulan teokratik yönetimi kendileri için bir tehdit olarak algılamıştır. Ayrıca Devrim'in akabinde başlayan İran-İrak Savaşı'nın yaşanması ile bozulan ekonomik hayat ve yaşam koşulları da Ermeni nüfusunun azalmasında etkili olmuştur. İran her ne kadar teokratik bir yapıya sahip olsa da Devrim Rehberi Humeyni; Ermenilerin güvenliği, dinî-kültürel meselelerdeki özgürlüğü ve haklarının korunacağına dair sözlü teminata bulunmuş (Muessese-yi Tanzim ve Neşr-i Asar-i İmam Humeyni, 1395) fakat bu durumu tersine çevirmekte yetersiz kalmıştır. Ermeni nüfusunun neredeyse yarısı İslam Devrimi'nden sonra İran'ı terk etmiştir (Iskandaryan, 2019, s. 130). Ermeni nüfusu 1970'li yıllarda 250 bindeyken bu sayı 1990'ların başında 150'e bine kadar düşmüştür. İran-İrak Savaşı'nın sona erdiği 1988 yılına ait Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği'nin raporuna göre İran dışarıya en çok göç veren onuncu ülke olmuştur (Iskandaryan, 2019, s. 135). İslam Devrimi'nden sonra Tahran Yahudi Topluluğu Başkanı ve İran'ın önemli sermayedarlarından Habibullah İlkanian'ın İsraili resmî yetkililerle gizlice görüştüğü iddiasıyla idam

edilmesi² (VOA, 1397) yeni yönetimin azınlıklara karşı hasmane bir tutum takınacağı şüphesini artırmıştır (Velizade & Alizade, 1394, s. 1089-1090). İsfahan Ermeni Piskoposu Babken Çaryan İran hükümetlerinin bu göçleri engellemek için bir şey yapamamış olmalarından şikâyet etmiştir (Iskandaryan, 2019, s. 136-138). 1956'dan 2011 yılına kadar yapılan bütün nüfus sayımlarında dinî azınlıkların nüfusunun devamlı düşüş içerisinde olduğu takip edilebilir (Fethi, 1395, s. 24-25). 2011 yılında yapılan nüfus sayımına göre İran'da Hristiyan nüfus mevcudu 117 bin civarındadır (Pervin & Sipihriker, 1393, s. 79) ve bu rakamın en büyük dilimini Ermeni nüfusu oluşturmaktadır. Nitekim eski Ermeni milletvekillerinden Robert Begleryan da İran'daki Ermeni nüfusun 50 ila 60 bin civarında olduğunu açıklamıştır. Eski Tahran ve Kuzey İran Ermenileri Milletvekili Karen Hanleri de İran'da yaşayan Ermenilerin nüfusunun 60 bin ila 70 bin civarında olduğu ve bunların çoğunun Tahran, İsfahan, Tebriz ve Reşt'te yaşadığı bilgisini vermiştir (Mohabatnews, 1395). Ermenilerin İran'dan göç etmesinin asıl nedeninin ilk bakışta ekonomik olduğu düşünülebilir. Zira İslam Devrimi'nden sonra ABD tarafından İran'a karşı uygulanan ambargolar İran'da yaşam koşullarının giderek kötü bir seviyeye düşmesine neden olmuştur. Ancak konuyu daha iyi kavrayabilmek için bu göçü tetikleyen ekonomik unsurların yanında İran'ın dinî azınlıklar hukuku bağlamında Ermenilere tanıdığı hakların neler olduğu ve bunların ne derece yeterli düzeyde oldukları konusuna da değinmek şarttır.

2.1. Resmî Olarak Tanınmış Dinî Azınlık Statüsü

Azınlık kavramının dinî, etnik veya dilsel azınlıklar olmak üzere birçok farklı alt grubu mevcuttur. Bunlar içerisinde dinî azınlık kav-

² Bu olayın ardından 20. yüzyılın başında bir grup Yahudi göçmen tarafından kurulan Yahudi Mülteci Yardım Cemiyeti (Hebrew Immigrant Aid Society / HIAS), göç programına İran'ı da dâhil etmiş ve 1979'daki İslam Devriminden sonra İran'da, Yahudi göçlerinin yanında İran'dan göç etmek isteyen Ermenilere de iltica hakkı tanımaya başlamıştır (HIAS, 2020).

ramı, bir ülkede halkın çoğunluğunun benimsemiş olduğu dinden farklı bir dine mensup olan azınlık kitle olarak tanımlanabilir (Pervin & Sipihrifer, 1393, s. 76). Dinî azınlık haklarının korunmasına yönelik ilk hükümler Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra 1648'de imzalanan Vestfalya Anlaşması'nda geçmektedir. Dinî azınlıklar hukukunun oluşumuna etki eden ikinci metin ise 1878'de imzalanan Berlin Anlaşması'dır. Her iki anlaşma metni de dinî azınlıkların kendi dinî merasimlerini özgürce icra edebilmeleri hakkını ve devletlerin bu hakkı güvence altına alan taahhütlerini içermektedir. 1948'de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde ve 1966 yılında BM tarafından yürürlüğe koyulan Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde taraf olan her devletin, vatandaşları arasında dinî inancından ötürü ayrımcılıkta bulunmayacağına dair hükümler yer almaktadır. 1981'de imzalanan Din veya İnanca Dayanan Her Türü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri, 1993 tarihli Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildiri metinleri de dinî azınlıkların haklarını düzenleyen diğer uluslararası hukuk belgeleridir (İhvan, 1395, s. 53-54).

Birçok ülke uluslararası bir norm hâline gelmiş olan dinî azınlıkların haklarına riayet ettiklerini farklı delillerle ispatlamaya çalışmaktadır. İran da kendi anayasasına atıfta bulunarak dinî azınlıklara yeterli haklar tanınmış olduğunu kanıtlama çabası içerisindedir. İslam Devrimi'nden sonra İran Anayasası'nda dinî azınlıklara ait hakların yer almasını sağlayan unsurlardan biri Anayasa'nın hazırlanmasını sağlayan Anayasa Uzmanlar Meclisi'nde dinî azınlıklardan dört temsilcinin yer almış olmasıdır. Bunlar içerisinde Ermeni toplumunu temsilen iki temsilci bulunmuştur (Mohabatnews, 1394). İran Anayasası'nın 12. maddesinde ülkenin resmî dininin İslam ve resmî mezhebinin On İki İmam Şiiliği olduğu yazar. Ancak Hristiyanlığın, Yahudiliğin ve Zerdüştlüğün "tevhidi" dinler olmaları

münasebetiyle saygıya değer oldukları ve bu gerekçeyle Anayasa'nın 13. maddesine göre resmî dinî azınlık statüsünde kabul edildikleri ifadesi geçmektedir. İran'da en kalabalık dinî azınlık grubunu oluşturmalarına rağmen Bahailik, insan icadı bir din olduğu gerekçesiyle dinî azınlık olarak kabul edilmez. Zaten Devrim Rehberi Humeyni de Hristiyanlık, Yahudilik ve Zerdüştlük haricinde hiçbir dinin dinî azınlık kapsamında değerlendirilmeyeceğini açıkça dile getirmiştir (International Federation for Human Rights, 2010, s. 10). Bununla beraber İran'da azınlık kavramı yalnızca dinî azınlıklarla sınırlandırılmaktadır. Etnik azınlık kavramı kabul gören bir mefhum değildir. Bu nedenle İran'da yaşayan Türkler, Araplar, Beluçlar ve diğer etnik azınlıklar birer azınlık grubu olarak kabul edilmemektedir (Pervin & Sipihrifer, 1393, s. 76, 80). Ermeniler ise farklı etnik-ulusal bir kimliğe sahip olmalarına rağmen İran'da dinî azınlık olarak kabul edilip adları Anayasa'da Keldaniler ve Süryanilerle birlikte Hristiyan dinî azınlıklar arasında yer almaktadır. Ermeniler Hristiyan azınlığın en kalabalık kesimini meydana getirirler ve İran'da 117 bin civarındaki Hristiyan nüfusun içinde neredeyse üçte iki oranında çoğunluğa sahiptirler³³ (İhvan, 1395, s. 59). Ermeniler içerisinde ise çoğunluğu Gregoryen Ermenileri temsil etmektedir. Bunların yanında Katolik ve Protestan mezhebine inanan Ermeni kökenli İran vatandaşları da bulunmaktadır. Dinî azınlıklar inançlarının gereklerini yerine getirmekte özgürdür. Bu serbestlik Anayasa'nın 13. maddesinde açıkça ifade edilmektedir. Ermeniler bu haktan yararlanarak kendi kiliselerinde dinî merasimlerini serbestlik içerisinde icra edilmektedir.

2.2. Siyasi Temsil

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 21. maddesinde her insanın doğrudan veya seçilmiş

³³ İran'da Ermenilerden sonra en kalabalık Hristiyan grupları sırasıyla Süryaniler ve Keldanilerdir.

temsilciler aracılığı ile yaşadığı ülkenin yönetimine katılma ve siyasi temsil hakkına sahip olduğu belirtilmektedir (Pervin & Sipihrifer, 1393, s. 78). İran'da 1906 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle seçimler yapılmış ve 6 Ekim 1906 tarihinde ilk meclis toplanmıştır. Ancak ilk mecliste İran'da Ermeni toplumunu temsilen hiçbir milletvekili yer almamıştır. Zira Aralık 1906'da onaylanan Anayasa'da dinî azınlıklara seçme ve seçilme hakkı verilmemiştir. Ermeniler bu hakkı elde etmek adına girişimlerde bulunmuş ve Meclise mektup göndererek taleplerini dile getirmişlerdir. Ermenilerle birlikte Meclise başvuran Zerdüşterin talebi onaylanırken Ermenilerinki cevapsız bırakılmış 22 Haziran 1908 tarihinde Meclisin Ruslar tarafından topa tutulmasının ardından kapatılmasıyla Birinci Meclis Dönemi Ermenilerin temsil hakkını elde edemeden sona ermiştir. Bu tarihten sonra meşrutiyet yanlıları, Ruslarla iş birliği yaparak meşrutiyet yönetimine son vermeyi planlayan Muhammed Ali Şah'a karşı mücadeleye başlamıştır. Ermeniler de Yeprem Han önderliğinde kendi silahlı milis gruplarıyla bu mücadeleye destek vermiştir. Yaşanan iç savaşta Tahran'ın meşrutiyet yanlısı güçler tarafından 13 Temmuz 1909'da ele geçirilmesinden sonra Muhammed Ali Şah tahttan indirilmiş ve İkinci Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. Ermeniler de meşrutiyet yönetiminin ülkede yeniden tesis edilmesi adına verdikleri mücadeleyi hatırlatarak mecliste siyasi temsil hakkına yönelik taleplerini yinelemiştir (Hoviyan, 1385, s. 36-40). Ermeniler bahsedilen gayretlerin ardından siyasi temsil haklarını 1914 yılında, Üçüncü Meclis Dönemi'nde elde etmeyi başarmıştır. Meşrutiyet Anayasası'nda yapılan bir değişiklikle bu tarihten itibaren Ermeniler için her seçim döneminde mecliste iki temsilci bulunmasına karar verilmiştir (Mohabatnews, 1396). Meşrutiyet Anayasası'nda yer alan hüküm, İran İslam Cumhuriyeti zamanında da geçerliliğini devam ettirmiştir. İran Anayasası'nın 64. maddesine göre Anayasa'da tanınmış olan dinî azınlıklar olan Hristiyanlar, Zerdüş-

ter ve Yahudiler Mecliste temsilci bulundurma hakkına sahiptir. Aynı maddede Zerdüşter ve Yahudiler bir milletvekili, Süryani ve Keldani Hristiyanlar toplam bir milletvekili ve Ermeniler; Kuzey ve Güney İran Ermenileri temsilcilerinden olmak üzere Mecliste iki milletvekili bulundurma hakkına sahiptir. Ermenilerin diğer dinî azınlıklardan farklı olarak Meclise bir temsilci daha fazla sokma hakları bulunmaktadır. Bu durum Ermenilerin nüfus bakımından daha kalabalık olmalarıyla gerekçelendirilmektedir (İhvan, 1395, s. 65).

İran'da dinî azınlıkların nüfusu ne olursa olsun Mecliste daima beş milletvekili bulundurma hakkı Anayasa'da sabit hâle getirilmiştir. Bu durum İran'da dinî azınlıklara tanınan bir ayrıcalık olarak yansıtılmaktadır. Ancak toplum kesimlerinin Mecliste eşit oranda temsil edilmesi ilkesine aykırı birtakım sonuçlar doğurmaktadır. Müslüman ve dinî azınlık milletvekillerinin Mecliste ne kadar sayıda seçmeni temsil ettikleri karşılaştırmalı olarak hesaplandığında ortaya çıkan fark şaşırtıcıdır. Nitekim her 258 bin 620 kişiden oluşan Müslüman seçmen için bir milletvekili düşmektedir. 2011 yılında yapılan nüfus sayımında 150 bin dolaylarında olan dinî azınlık nüfus verisi dikkate alındığında (117 bin Hristiyan, 25 bin Zerdüşter ve 8 bin Yahudi) Mecliste her 30 bin dinî azınlık seçmeni için bir milletvekili düşmektedir (Pervin & Sipihrifer, 1393, s. 79). İran'da dinî azınlıkların nüfusunun giderek azaldığı unsuru da dikkate alınırsa dinî azınlıkların Mecliste temsil oranının giderek Müslüman çoğunluğun aleyhine yükseldiği görülmektedir. Bu durumun temsilde eşitlik prensibine aykırı olduğu düşünülebilir. Anayasa'da dinî azınlık milletvekilleri için Mecliste ayrı bir kontenjan oluşturulması başka sorunları da meydana getirmektedir. Ortaya çıkan sorunlardan biri dinî azınlıkları temsil eden milletvekillerinin ülkenin genel siyasi gündeminden soyutlanması ve yalnızca kendi toplumlarının durağan gündemiyle sınırlandırılmasıdır. Bu durum İran'daki Ermeni toplumunun siyaseten

oldukça pasif duruma getirilmesi demektir. Ermeni toplumu adına milletvekilliğine aday olan kişilerin, diğer azınlık gruplarından veya Müslüman çoğunluktan oy almaları da mümkün değildir. Bu da Ermeni siyasetçiler ve Ermeni seçmen kitlesinde ülkenin iç siyasi meselelerine karşı genel bir ilgisizlik hâli yaratmakta ve içinde yaşadıkları topluma yabancılaşmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla Mecliste değişmeyen belli başlı simalar tarafından temsil edilmektelerdir. Bu isimlere 20 ila 12 yıllık uzun dönemler boyunca aralıksız milletvekilliğini sürdüren Artavas Bagumyan, Robert Begleryan, Vartan Vartanyan ve Karen Hanleri gibi şahsiyetler örnek verilebilir. İran'da en son yapılan meclis seçimlerinde Kuzey İran Ermenileri milletvekilliğine Haray Halatyan, Güney İran Ermenileri milletvekilliğine ise Hıraç Haçaturyan gelmiştir. Bu simalar da İran'ın eski Ermeni siyasetçilerindendir ve her iki şahıs da oldukça ileri yaştadır (Merkez-i Pijuhışa, 2020a; 2020b). Her iki şahsiyet de Ermeni toplumunun bilhassa gençlerinin siyasete olan ilgisizliğini destekler nitelikteki figürlerdir.

2.3. Dil ve Eğitim

Geleneksel Ermeni toplumunda kiliseler aynı zamanda birer eğitim kurumları olmuştur. İran'da kilise bünyesindeki eğitim kurumlarının geçmişi 17. yüzyıla dek uzanır. Bu tür okullarda ana maksat ilahiyat eğitimi verilmesi ve ruhban sınıfı yetiştirmektir. İran'da modern ve seküler tarzda eğitim veren okulların kurulması ise 19. yüzyıla denk gelir (Muresan & Sophie, 2007, s. 599). Ermeni toplumuna yönelik ilk modern eğitim kurumları Amerikalılar tarafından açılan misyoner okullarıdır. Bu okullar daha çok Gregoryen Ermenileri arasında Katolik ve Protestanlık mezheplerini yayma amacıyla kurulmuşlardır. Gregoryen Ermenileri de kendi modern eğitim kurumlarını oluşturarak ve genç nesillerin misyoner okullarında eğitim almalarını sağlayarak Millî Ermeni Kilisesi'n-

den uzaklaşılmasına engel olmaya çalışmıştır. 1870 yılında Nasıreddin Şah Dönemi'nde, Tahran'da Mikail Margaryan, Hovsep Gasparyan ve Karapet Bazerganiyan adında önceden Osmanlı uyruklu olan üç Ermeni muallimin kurdukları Haygazyan Okulu bu amaca matuf kurulmuştur. Akabinde bir kaç sene içerisinde Tahran ve Isfahan'ın Ermenilerle meskûn mahallelerinde ilk ve orta öğretim seviyesinde yeni Ermeni okulları açılmıştır (Avansyan, 1392). Haygazyan okullarının bir diğer amacı da Ermeni çocuklarının Müslümanların çoğunlukta olduğu okullara giderek buralarda asimile olmalarını engellemektir. Bununla birlikte yeni açılan modern okullarda yalnızca dinî eğitim değil pozitif ve beşeri bilimlere ait dersler okutulmuş ve dersler Ermenice verilmiştir (Ekberi & Ferahani, 1394, s. 4-5; Muresan & Sophie, 2007, s. 602).

Meşrutiyet'in ilanından sonra da Ermenilere ait okullar faaliyetlerine devam etmiştir. Rıza Şah Pehlevi zamanına gelindiğinde yeni bir ulus devleti kurulması sürecinde milliyetçi fikir akımının etkisiyle eğitim teşkilatı ve müfredatı da millî bir hüviyete kavuşturulmak istenmiştir. Bu nedenle İran'da azınlıklara ait okullar kapatılmış, aynı kaderi Ermeni okulları da paylaşmıştır. Bunun yanında Ermenice öğretimi de yasaklanmıştır. Bu yasaklar İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Şah Muhammed Rıza Dönemi'nde gevşetilmiştir (Nadiri, 1382, s. 49). Bu dönemde Ermeniler kendi okullarına yeniden kavuşmuş ve Ermenice eğitim yeniden başlamıştır. 11 Mart 1942 tarihinde Kuzey İran Ermenileri Piskoposunun dönemin başbakanına talebiyle ilk ve orta öğretimde okuyan Ermeni öğrencilerinin haftada birkaç saat Ermenice dersi almalarına izin verilmiştir (Ekberi & Ferahani, 1394, s. 6). Ermeni öğrenciler okullarda haftada altı saatten fazla olmamak kaydıyla Ermenice dersi alma hakkına sahip olmuşlardır (Ekberi & Ferahani, 1394, s. 8).

İslam Devrimi'nden sonra hazırlanan yeni Anayasa'nın 15. maddesinde resmî dilin Farsça olduğu ve resmî belgelerin, yazışmaların ve ders kitaplarının bu dilde olması gerekliliği vurgulanmış ancak basında, kitle iletişim araçlarında ve okullarda edebiyat öğreniminde Farsça haricindeki yerel ve etnik dillerin de kullanımına müsaade edildiği ifade edilmiştir. Anayasa'nın hazırlanması çalışmalarına katılan Ermeni milletvekillerinden Haray Halatyan, Anayasa Uzmanlar Meclisi'nde yapılan müzakerelerde sıra 15. maddeye geldiğinde Ermenicenin maddede geçen "yerel diller" tanımına girmediğini ve bir etnik dil olduğunu ifade ederek 15. maddeye "etnik dil" ifadesinin de eklenmesi talebinde bulunmuştur. Aksi hâlde Ermenicenin 15. maddede zikredilen basın, kitle iletişim araçları ve eğitim alanlarında kullanılması riskli duruma düşecektir. Halatyan'ın Ermeniceyi etnik dil olarak tanımlaması, Ermenilerin yalnızca dinî bir azınlık değil, aynı zamanda etnik bir azınlık olduğunu da kabul etmek demektir. Anayasa Uzmanlar Meclisi'ndeki müzakereler sonunda Halatyan'ın talebinin kabul edilmesi üzerine İran'da Ermeni dilinin basın faaliyetlerinde ve eğitimde kullanılmasının önündeki engel kalkmıştır. Ermenilere ait azınlık okullarında din ve edebiyat derslerinin Ermeni dilinde okutulması talebi de İran Eğitim ve Öğretim Bakanlığı tarafından Kültürel Devrim Yüksek Şûrası'na iletilmiş ve olumlu yanıt alınmıştır (İbrahimiyan, 2012, s. 259-260). Bu karar ile Ermeniler kendi okullarında Farsçanın yanı sıra ana dillerinde eğitim görme hakkına da sahip olmuştur.

2.4. Medeni Hukuk ve Ceza Hukuku'ndaki Durum

Ermeniler diğer bütün dinî azınlıklar gibi mensuplarının evlilik, boşanma, miras ve vasiyet gibi medeni hukuk alanına giren işlemlerini kendi dinî kurallarına göre düzenleme hakkına sahiptir. Bu hak İran Anayasası'nın 13. maddesinde teminat altına alınmıştır. Eğer dinî

azınlıklardan bir kimsenin medeni hukuka dair konularda mahkemeye intikal eden bir davası olursa hâkim davayı ilgili dinî azınlığın dinî kurallarına göre sonuçlandırır. Dinî azınlıklara tanınan bu hak, Anayasa'nın yanında Meclisten çıkarılan "Şii Olmayan İranlıların Medeni Hâllerine Riayet Edilmesine İzin Veren Kanun" ile de pekiştirilmiştir. Adı geçen Kanun, İran İslam Cumhuriyeti Dönemi'nden önce 1933 yılında çıkarılmış, İslam Devrimi'nden sonra da 1993 yılında Düzenin Yararını Teşhis Konseyi tarafından onaylanarak tekrar uygulanmaya konulmuştur (Fihristi, 1384, s. 118; İbrahimiyan, 2012, s. 247-248, 252). Bu ayrıcalığa rağmen İran Medeni Kanunu ve Ceza Kanunu'nda dinî azınlıklar aleyhine Müslüman toplumun üstünlüğünü vurgulayan hükümler de mevcuttur. Bu tür hükümler ABD ve Avrupalı devletler tarafından İran'da dinî azınlıklara yönelik adil bir yaklaşımın olmadığı ve ayrımcılığın uygulandığı yönünde sürekli olarak eleştiri unsuru olarak kullanılmıştır. Bu hükümler arasında Medeni Kanunu'nun 881. maddesinde bir gayrimüslimin, Müslümandan miras edinmesinin yasaklanması veya aynı maddede geçtiği üzere bir gayrimüslimin birden çok mirasçısı bulunuyorsa bunlar arasında bir Müslümanın bulunması durumunda bütün mirasın ona intikal etmesi gibi yargıları örnek göstermek mümkündür. Hatta bu örnekleri Medeni Kanunu'nun 1059. maddesine göre Müslüman bir kadının bir gayrimüslim erkekle evlenmesi yasağı (International Federation for Human Rights, 2010, 10) veya Ceza Kanunu'nun 207. maddesindeki bir Müslümanın bir gayrimüslimi öldürmesiyle ölenin yakınlarının kısas isteme hakkı bulunmaması bunun yerine diyet (maddi tazminat veya hapis cezası) ile cezalandırılması gibi hükümlerle çoğaltmak mümkündür (Fihristi, 1384, s. 119-121). 2003 yılında yapılan yeni bir yasal düzenleme ile gayrimüslim kişiler için ödenecek diyet cezası ile Müslümanlar için ödenecek diyet miktarı sonraları eşit hâle getirilmiştir (İhvan, 1395, s. 64; Sanasarian & Davidi, 2007, s. 63-64).

Görüldüğü üzere etnik bir kimliğe sahip olan Ermeniler, etnik azınlıkların resmî biçimde azınlık statüsünde tanınmadığı İran'da, dinî azınlık statüsünde kabul edilip devlet tarafından resmen tanınmaktadır. Ülkede Ermeni nüfusu giderek düşen bir eğilime sahip olsa da Anayasa'da daima iki milletvekiliyle temsil edilme hakları sabit hâle getirilmiştir. Bunun yanında Medeni Hukuk alanında özerk bir yapıya sahiptirler ve medeni hâllere giren konularda dinî gereklerine göre karar vermekte özgürdürler. Ceza Hukuku'nda ise kendilerine karşı ayrımcılık izlenimi veren hükümlerin iyileştirilmesine yönelik adımlar devlet tarafından atılmaktadır. Ermeniler elde ettikleri bu hakları muhafaza edebilmek ve ülkedeki varlıklarını devam ettirebilmek gayesiyle İran'da devletin ve toplumun çoğunluğunun kendilerine karşı olumlu bir algıya sahip olmalarını sağlamak için birtakım lobi faaliyetleri yürütmektedir. Yaratılan olumlu algı sayesinde siyasi taleplerini kabul edecek bir yönetimin ve kamuoyunun oluşması hedeflenmektedir.

3. Ermenilere Ait Kuruluşların Faaliyetleri

İran'da yasal açıdan dinî azınlıkların vakıf veya dernek kurmalarına bir engel yoktur. Anayasa'nın 26. maddesine göre dinî azınlıklara ait kuruluşlar, İran'ın bağımsızlığına, millî bütünlüğüne, İslam'ın kaidelerine ve İran İslam Cumhuriyeti'nin temel ilkelerine ters düşmemek şartıyla bütün faaliyetlerinde özgürdür. Kimse bu tür kuruluşlara katılmaktan menedilemez veya katılmaya zorlanamaz (İbrahimiyan, 2012, s. 254-255, 262). Kendilerine tanınan yasal imkânlar sayesinde İran Ermenileri, Tahran ve Isfahan başta olmak üzere İran'ın muhtelif şehirlerinde eğitim, kültür, spor ve hayır işleriyle ilgilenen elliye yakın vakıf, dernek ve sivil toplum kuruluşları tesis etmiştir. Ermenilere ait birçok kuruluş İran'da piskoposluklara bağlı olarak faaliyet göstermektedir (Reşidbegi,

1391, s. 5; Velizade & Alizade, 1394, s. 1083). Bu kuruluşlara; Ararat, Rafî, Seypan, Nayiri, Serdarabad kültür ve spor kulüpleri, Hur Kurumu, Peyman, Araks, Ararat, Apaga, Luys gibi basın yayın kuruluşları örnek gösterilebilir (İRNA, 1396). Bunlar içerisinde Hur Araştırma ve Tercüme Kurumu, İran kamuoyunda Ermenilere karşı olumlu bir algı inşa etme konusunda çalışan en faal kuruluşlardan biridir. Hur Kurumu yayınlarıyla Ermeniler ve İranlılar için müşterek kültürel ve tarihî değerleri öne plana çıkaran yayınlar yapmaktadır ve Ermeni toplumunun seçkin şahsiyetlerini İran kamuoyuna tanıtılmasını sağlamaktadır (Nadiri, 1382, s. 55). Piskoposluk merkezleri de olumlu bir imaj yansıtmak adına her yıl İslam Devrimi'nin yıl dönümünü kutlama etkinlikleri düzenlemektedir (Şura-yi Halifegeri, 1397a). Ermenilere ait Şehid Vakfı adında bir kuruluş, İran-İrak Savaşı'nda İran Ordusu'nda savaşarak ölen veya yaralanan Ermeni kökenli askerler için anma törenleri düzenlemektedir (Iskandaryan, 2019, s. 131; ISNA, 1397; Pervin & Sipihriker, 1393, s. 87). Bu tür törenlerde Ermenilerin ülkelerine olan bağlılıkları ispat edilmeye çalışılmaktadır. Ermenilerin kamuoyunda yerleşmesini istedikleri algılardan biri de Ermenilerin tarihin ilk dönemlerinden bu yana diğer İran halklarıyla ortak Aryan soyundan geldikleri iddiasıdır. Soy birlikteliğine dayalı bu iddia Ermenice ve Farsçada ortak eski sözcükler gibi dil bilimsel birtakım argümanlarla desteklenmeye gayret edilmektedir. Ermeniler İran'da milliyetçilik akımının yükselişte olduğu Rıza Şah Dönemi'nde Fars milliyetçiliği ile birlikte Pan-İranizm söylemlerini benimsemiş tarihin erken dönemlerinden bu yana İran'ın kültürel havzası içinde yer alan halklardan biri oldukları görüşünü desteklemişlerdir (Mirza Bala, 1927, s. 8; Tribune Zamaneh, 1392).

Ermeniler bahsedilen algı inşası faaliyetlerinin yanında siyasi konulara da girerek Ermenilerin Türkler tarafından sözde soykırıma maruz bırakıldığı iddialarının İran hükûmeti ve kamu-

oyu tarafından kabul edilmesi adına bazı faaliyetler içerisinde. 2013 yılı Cumhurbaşkanlığı Seçimleri'ndeki adaylara "Gelecek Cumhurbaşkanından Ermeni Toplumunun İstek ve Beklentileri" başlığında ve altında piskoposlukların, Meclisteki Ermeni milletvekillerinin, Ermeni dernek ve yayınevleri kuruluşları temsilcilerinin imzalarının bulunduğu bir belge sunmuşlardır. Belgede sözde Ermeni soykırımının İran tarafından resmî olarak tanınmasına yönelik talep yer almaktadır (Vista, 1392; Velizade & Alizade, 1394, s. 1089). İran'da Aralık 2017'de başlayan ve ülke geneline yayılan gösterilerde Ermeniler, İran'ın sözde soykırımı tanımamasıyla ilgili eleştirilerini daha yüksek bir sesle dile getirmeye başlamışlardır (Merkez-i Hamiyan-i Hukuk-i Beşer, 2018, s. 6). Hur Araştırma ve Tercüme Kurumu Yönetim Kurulu Başkanı İsak Yunanisyen, İran'da hükümetin ve ulusal basının Türkiye'yle ilişkilerin bozulmaması amacıyla sözde soykırım meselesine gerekli ilgiyi göstermediğini, İranlı tarihçilerin bu meseleyi bir tabu olarak görerek konuya yeteri kadar önem vermediklerine yönelik ifadeler kullanmıştır. Ararat Kültür ve Spor Kulübü Avukatı Muhammed Rıza Azimi ise İran'ın 1956 yılında Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni imzalaması ve 2004 yılında eski cumhurbaşkanlarından Muhammed Hatemi'nin Erivan'da sözde Ermeni Soykırım Anıtı'nı ziyaret etmiş olmasına rağmen İran'ın hâlen sözde Ermeni soykırımını tanıyan ülkeler arasında yer almamasını esefle karşıladığını belirtmiştir (Alik, 1397a). İsfahan ve Güney İran Ermeni Milletvekili Jerjik Abrahamyan da 5 Mayıs 2017'de yapmış olduğu bir açıklamada İran hükümetinin sözde soykırımı kayıtsız kalmasını ağır biçimde eleştirmiştir (Khabar, 1396). Sözde soykırımın İran kamuoyunda tanıtılmasında aktif kuruluşlardan biri olarak Hur Araştırma ve Tercüme Kurumu ön plana çıkmaktadır. Hur Kurumu aracılığıyla sözde Ermeni soykırımının tanıtılması ile ilgili yazılı ve görsel ürünler ortaya konulmakta ve aylık söyleşiler düzenlenmektedir. Kurum tarafından sözde soykırım ile ilgili düzenlenen söyleşi ve konferansların sayısı bugüne kadar 220'yi geçmiştir. Sözde Ermeni soykırımını

konu edinen eserlerin tercümesi ve basımı işleri de kurumun misyon edindiği faaliyetler arasındadır. Kurum konuyla ilgili 40'tan fazla kitabın tercümesini ve basımını gerçekleştirmiştir (Hur, 2020). Faaliyetleriyle ön plana çıkan diğer bir kuruluş da 1931 yılından beri İran'da Ermenice yayın yapan *Alik* gazetesidir. *Alik* gazetesi İran'da sözde Ermeni soykırımının tanınmasını millî bir gaye olarak gören milliyetçi-sosyalist Daşnaksutyun siyasi örgütünün İran'daki sözcüsü konumundadır (Reşidbegi, 1391, s. 4, 10).

İran'da Ermenilere ait kurum ve kuruluşlar, sözde soykırımın kamuoyunun hafızasında tazeliğini koruması amacıyla her yıl 24 Nisan günü sözde Ermeni soykırımını anma etkinlikleri düzenlemektedir. Bu tür etkinlikler, İran'da ilk olarak Muhammed Rıza Şah Dönemi'nde başlamış ve günümüze dek devam etmiştir. Etkinliklerin organizasyonunda piskoposluklar ana rolü üstlenmektedir. Mecliste bulunan Ermeni milletvekilleri ve Ermenilere ait dernek ve kuruluşlar da etkinliklere katılmaktadır. Törenlerin düzenlendiği yerler genelde İran'ın en kalabalık Ermeni toplumunu barındıran Tahran ve İsfahan eyaletleridir. Tahran'da piskoposluk merkezi Sarkis Kilisesi önünde toplanan Ermeniler, İran İçişleri Bakanlığından alınan izinlerle ve polis her hangi bir engelleyle karşılaşmadan Necatullahi caddesi üzerinden yürüyerek İstanbul Kavşağı'nda yer alan Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği önünde toplanmaktadır. Buradan Türkiye Cumhuriyeti aleyhine protesto gösterileri yapılmaktadır (Alik, 1395b). Gösterilerde gerilimin yükseldiği ve Elçilik binasına yönelik saldırıların da meydana geldiği hadiseler yaşanmaktadır. Göstericilerin en ileriye gittiği olaylardan biri Başbakan Recai Dönemi'nde Büyükelçiliğin önünde toplanan Ermenilerin Elçiliği işgal etme teşebbüsünde bulunmalarıdır. Olayın ardından Başbakan Recai Türkiye Büyükelçisine hadiselerin, bölgede yeterli düzeyde güvenlik gücünün olmaması nedeniyle yaşandığı açıklamasında bulunmuştur (The International, 1396). Gösterilerde Türkiye'ye yönelik nefret söylemlerinin yanında Azerbaycan Devleti'ni

de hedef alan söylemler dile getirilmiştir. İsfahan ve Güney İran Piskoposu Babken Çarıyan ve Piskoposluk Şûrası Başkanı Verj Der Mardirosyan Dağlık Karabağ'ın Ermenilere ait bir bölge olduğunu ve Azerbaycan'ın buraya yönelik hâkimiyet iddialarının kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Türkiye'yi de Azerbaycan'ın bu gayrimeşru iddialarını desteklemekle itham etmiştir (Alik, 1395b).

İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin konjktürel seyri, sözde soykırımı anma törenlerine karşı İran'ın yaklaşımını da belirlemektedir. Örnek olarak Suriye iç savaşında Türkiye'nin İran'ın desteklediği Şam rejimine karşı bir konum alması, İran'ın sözde soykırımı anma programlarına izin vermesinde ve Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği önündeki gösterilere müdahale etmemesinde etkilidir. İran, 2015 yılına denk gelen sözde Ermeni soykırımının 100. yıl dönümü etkinlikleri sırasında Tahran ve İsfahan gibi şehirlerde düzenlenen geniş protestolara engel olmamıştır (Alik, 1395c). Türkiye'nin 2018'de İran'a karşı uygulanmaya başlanan ABD ambargolarının hafifletilmesine yönelik gayretleri ve ticari yasaklamalara karşı İran'dan petrol almayı sürdürmek istemesi, İran'ın 2019 yılında yapılan sözde soykırımı anma törenlerine müdahale etmesine neden olmuştur. Bu yıl Ermenilerin sokak yürüyüşlerine ve Türkiye Büyükelçiliğinin önünde toplanmalarına izin verilmemiş, törenin yalnızca Tahran Piskoposluğu binasının sınırları içinde icra edilmesi kararı alınmıştır (Mohabatnews, 1398).

Ermenilere ait kurum ve kuruluşların sözde soykırım hakkındaki faaliyetlerinin İran kamuoyunda belli bir etki yarattığını söylemek mümkündür. Zira İran'da başta devlet adamlarının sözde soykırımı karşı yaklaşımlarına baktığında bu durum somut biçimde ortaya çıkacaktır. Eski İçişleri Bakanı Seyyid Ali Ekber Muhteşemipur'un sözlerinde İsrail Devleti'nin Filistin halkına yönelik saldırılarını Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere karşı uygu-

ladığı sözde soykırımı benzetmesi (Peyman, 1395), Cumhurbaşkanı Hatemi'nin 2004 yılında Ermenistan'ı ziyaretinde Erivan'da bulunan sözde Soykırım Anıtı'na ziyarette bulunması (Koolae & Hafezian, 2010, s. 396-397), eski İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın Yardımcısı Hamid Bekai'nin 2010 yılında katıldığı bir konferansta Osmanlı İmparatorluğu'nun bir asır önce Ermeni halkına karşı sözde soykırım yaptığını açıkça dile getirmesi hadiselerinin her biri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bekai'nin açıklamaları Türkiye ile İran arasında geçici bir süre diplomatik gerginliğin yaşanmasına sebep olmuştur. Türk Dışişleri Bakanlığı, Ankara'nın İran Büyükelçisini çağırarak Bekai'nin sözleri hakkında resmî bir açıklama yapılmasını istemiş, İran hükûmeti ise Bekai'nin gerilime yol açan sözlerini tekzip etmek suretiyle meseleyi çözmeye çalışmıştır (Jahannews 1389; Radiofarda, 1389). Diplomatik gerilimlerin dışında İran'da yaşayan ve önemli bir nüfus gücüne sahip olan Azerbaycan Türkleri de Ermenilerin sözde soykırımı yönelik faaliyetlerine karşı tepki göstermekte ve gerilimin artmasıyla küçük çaplı sokak çatışmaları yaşanabilmektedir. Azerbaycan Türkleri, İran hükûmetinin ve İran İçişleri Bakanlığının sözde soykırım gösterilerine izin vermesini ve gösterilerde İran bayrakları taşıyan kişilerin *Faşist Türkiye Devleti'ne Ölüm* gibi ırkçı sloganlarına göz yummasını eleştirmektedirler (Öğrencisi, 1396).

Sonuç

Ermenilerin tarihte diğer milletlerden ayrı bir millî kimliğe kavuşmaları iki hadise ile gerçekleşmiştir. Biri Hristiyanlığın kabul edilmesi diğeri ise millî nitelikteki Ermeni Gregoryen (Apostolik) Kilisesi'nin kurulmasıdır. İlk gelişme Ermenileri İran'ın kültürel havzası içinden çekip koparıırken ikincisi Ermenileri Doğu Roma İmparatorluğu'nun ve onun dinî kurumu olan Ortodoks Kilisesi'nin etkisinden kurtarmıştır. Böylece Ermeniler kendi oluşturdukları

kurumlarıyla diğer milletlerden ayrı bir millî kimliğe sahip olabilmıştır. Ermeni Gregoryen Kilisesi, adından da anlaşılacağı üzere Ermenilere özgü millî bir kilisedir. Kilise, Ermeni halkıyla bütünleşmiş bir yapıya sahiptir ve yalnızca Ermeni kökenli insanlara açıktır. Bu durum, Ermeni halkının etnik ve dinî kimliklerinin iç içe geçmesine neden olmuştur. Bundan dolayı İran'da yaşayan Ermeniler dinî azınlık gibi kabul edilseler de bu durum onların aynı zamanda etnik bir azınlık olduğu gerçeğini yadsıyamaz. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın hazırlanması sürecinde Anayasa'nın 15. maddesi tartışılırken Hıraç Halatyan'ın Ermenice için yerel değil etnik bir dil olduğu sözleri İran'daki Ermeni toplumunun etnik bir azınlık olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte dinî azınlık olarak kabul edilen Ermeniler aynı zamanda etnik azınlıkların devamlı talep ettikleri ana dilde eğitim hakkı gibi bir hakka sahip olabilmıştır. Bunun yanında ülkede her ne kadar Ermeni nüfusu giderek azalsa da Anayasa'da Mecliste daima iki milletvekiliyle temsil edilebilme hakkına sahiptirler. Ayrıca Medeni Hukuk alanında özerk bir yapıya sahiptirler ve medeni hâllere giren konularda dinî gereklerine göre karar vermekte özgürdüler. Ceza Hukuku'nda ise kendilerine karşı ayrımcılık izlenimi veren hükümlerin iyileştirilmesine yönelik devlet tarafından adımlar atılmaktadır. Bunun yanında Ermeni piskoposluklara her yıl devlet bütçesinden ödenek ayrılmaktadır. Ermenilerin sosyal örgütlenmesinde en üst mertebede olan ve Ermeni halkının bütün sosyal ihtiyaçlarını gidermekle yükümlü olan piskoposluklar da hizmetlerinin aksamaması için devlete maddi anlamda muhtaçtır.

Hukuki alanda var olan ayrıcalıkları ve devletin maddi yardımını yitirmemek adına Ermeni toplumu bütün resmî kurum ve sivil toplum kuruluşlarıyla İran hükûmetinin ve kamuoyunun Ermeni toplumuna yönelik olumlu bir algıya sahip olmaları için birtakım kamu diplomasisi faaliyetleri yürütmektedir. Bu maksatla düzen-

lenen etkinliklerin tamamında Ermenilerin İslam Devrimi'ne ve İran İslam Cumhuriyeti'ne sadık bir toplum oldukları imajı yaratılmak istenmektedir. Bunun yanında Ermenilerin diğer İran halklarıyla bilhassa Farslarla Aryan ırkı üzerinden soy birlikteliğine yönelik mesajlar bu algı inşasına katkı sunan söylemlerdir. İran Ermenileri ayrıca Gregoryen Kilisesi'nin etnik kökene dayalı bir yapıya sahip olduğunu ve Ermeni soyundan gelmeyen insanları zaten bünyesine katmak gibi bir amacı olmadığı fikrini dile getirerek misyonerlik faaliyetlerine pek olumlu bakmadıkları görüşünü kamuoyuna yansıtmaya çalışmaktadır. İran'daki Ermeni toplumunun büyük çoğunluğunu temsil eden Gregoryen Kilisesi, İran'da misyonerlik faaliyetinde bulunmuş ve hâlen bulunmakta olan Katoliklik veya Protestanlık mezheplerinden kendisini bu şekilde ayırıp hükûmetin nazarında konumunu güçlendirmektedir. Bu sayede Ermeniler, misyonerlik faaliyetlerine güvenlik meselesi olarak yaklaşan ve idama kadar varan ağır cezalarla mukabele eden devletin nezdinde tehlikesiz ve dokunulmaz bir toplum hâline gelmektedir. Ermeni Gregoryen Kilisesi ayrıca günümüzde yeni nesilleri tehdit ettiğine inandıkları sekülerleşme olgusuna karşı devletin teokratik yapısına destek verdiklerini ve devletin eğitim sisteminde dinî öğretilere dayalı programını desteklediklerini belirtmeleri bir bütün olarak Ermenilerin kendileri adına olumlu bir imaj yaratma faaliyetleri içerisinde değerlendirilebilir. İran'da Ermeniler adına toplumun genelinde yaratılmak istenen olumlu kanaatin nihai amacı Ermenilerin birtakım siyasi taleplerine karşı olumlu yanıt vermeleri için kamuoyunda uygun zemini hazırlamaktır. Bu siyasi taleplerden en önemlisi Ermenilere ait bütün kurum ve kuruluşların dil birliği edencesine ifade ettikleri sözde Ermeni soykırımının İran hükûmeti tarafından tanınmasıdır. Ermeni toplumunun örgütsel yapısını oluşturan resmî kurum ve sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla kullandığı yumuşak güç unsurlarının, sonunda sözde soykırımın tanın-

ması için İran kamuoyunda nüfuz ve baskı ortamı kurmak amacıyla kullanıldığı açıktır.

Diğer yandan İran'da Ermeniler için yasal haklar ve ayrıcalıklarla tasvir edilen bu olumlu manzaraya rağmen Ermenilerin zamanla İran'da nüfus kaybetmelerinde en büyük etkenin ülkede giderek kötüleşen ekonomik şartlar olduğu bariz biçimde ortaya çıkmaktadır. İran'ın, İslam Devrimi'nden bu yana mücadele etmek zorunda kaldığı ambargoların toplumsal hayatı bütün sektörleriyle kötü koşullara sürüklediği ortadadır. Kötü ekonomik koşullar, işsizlik ve geçim sıkıntısı gibi sorunları beraberinde getirmektedir. İş bulmanın zorlaştığı dönemlerde dinî azınlıkların istihdam açısından çok daha zor şartlarla karşılaşması mümkündür. Bu durum yurt dışında soydaşlarıyla sürekli irtibat hâlinde olan ve gittikleri ülkelerde bağlantıları vesilesiyle kolayca yeni bir hayat kurabilen Ermenilerin, yaşadıkları ve devamlı olarak sada-

katlerini dile getirdikleri ülkelerini gerekli imkânlar hâsıl olduğunda fazla tereddüt etmeden terk etmelerine yol açabilmektedir. Ermenilerin yurt dışına göçlerini teşvik eden mülteci kuruluşları da İran'daki Ermeni nüfusunun göçlerle beraber giderek azalması sürecinde hızlandırıcı bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte İran'da dinî azınlıklara tanınan ayrıcalıklar da ters etki yaratarak Ermeni halkını daha pasif hâle getirmekte ve yaşadıkları ülkeye yabancılaşmalarına neden olmaktadır. Siyasi temsil konusunda Anayasa'da yer alan hükümler, Ermeni toplumunun ülkenin genel siyasi gündeminden soyutlandığı ve yalnızca kendi toplumuyla ilgili meselelere dâhil olabildiği bir sınırlamayı doğurmuştur. Bu da Ermeni toplumunda ülke siyasetine dair meselelere karşı genel bir ilgisizlik hâli yaratmaktadır. Bu şartlar ekonomik etkenlerle birlikte Ermenilerin İran'ı terk etmelerinde rol oynayan diğer etkenlerdir.

Kaynaklar

- Aftab. (1396). “Çera Tadad-i Ermeniha Der İran Ziyad Est Çera Merdom-i Ermenistan Be İran Kuç Kerdend”. <https://tinyurl.com/sywmo6d> [Erişim Tarihi: 1.3.2020].
- Alik. (1395a). “Merasim-i Sed o Yekomin Salgird-i Neslkoşi-yi Ermeniyân Bera-yi Farsizebanan-i İrani Bergozar Şod”. <http://alikonline.ir/fa/news/social/item/1780> [Erişim tarihi 2.3.2020].
- Alik. (1395b). “Bergozari-yi Merasim-i Yadbud-i Neslkoşi-yi Ermeniyân Der Colfa-yi Isfahan”. <http://alikonline.ir/fa/news/social/item/1736> [Erişim tarihi 2.3.2020].
- Alik. (1395c). “Eramene-yi İran Derbare-yi Neslkoşi Çi Mi Guyend?”. <http://alikonline.ir/fa/news/social/item/1829> [Erişim tarihi 3.3.2020].
- Alik. (1397a). “Merasim-i Geramdaşt-i Sed o Sevvomin Salgird-i Neslkoşi-yi Ermeniyân Bergozar Şod”. <http://alikonline.ir/fa/news/armenians-of-north-of-iran/item/5751> [Erişim tarihi 3.3.2020].
- Araznews. (2019). “Kompayn Derhast-i Lagv-i Mocevviz-i Rahpeymayı 24 Avri-i Eramene Der Tehran”. <http://www.araznews.org/fa/?p=50646> [Erişim Tarihi: 4.3.2020].
- Avansyan, A. (1392). “Ez Medrese-yi Haygazyan Ta Debiristan-ı Peserane-i Kuşış Davidyan ve Dohterane Kuşış Meryem”. *Peyman*, 17(66). <https://tinyurl.com/vl24qoz> [Erişim Tarihi: 4.3.2020].
- Bagdasaryan, E. (1380). *Nigahi Be Tarih-i Ermeniyân-i İran*. Tahran: Yazar.
- BBC. (1397). “Mohaceret-i Ekaliyetha-yi Dini Ez İran: Mirevend Ki Zindegi Konend”. <https://www.bbc.com/persian/iran-44861338> [Erişim Tarihi: 5.3.2020].
- BBC. (2007). “Ahmedinejad be Ermenistan Ref?”. http://www.bbc.com/persian/iran/story/2007/10/071022_s-ahmedinejad-armenia.shtml [Erişim tarihi: 5.3.2020].
- Chosky, J. K. (2012). “Non-Muslim Religious Minorities in Contemporary Iran”. *Iran & the Caucasus*, 16 (3), 271-299.
- Ekberi, M. A., Ferahani, A. H. (1394). “Vaziyet-i Amuziş-i Zeban-i Ekaliyetha-yi Dini Der Medaris-i Anha Der Asr-ı Pehlevi-yi Dovvom.” *Tarihname-yi İran Bad Ez İslam*, 6 (11), 1-19.
- Entekhab. (1392). “Beyaniye-yi Şomare-yi 3 Sitad-i Hasan Ruhani: Hukuk-i Akvam, Edyan ve Mezahib”. <https://www.entekhab.ir/fa/news/114584> [Erişim Tarihi: 7.3.2020].
- Fethi, İ. (1395). “Nigahi Be Vaziyet-i Din ve Cemiyet-i İran Der Nim Karn-i Ahir”. *Amar*, 21, 23-26.
- Fihristi, Z. (1384). “Berresi-yi Vaziyet-i Diye-yi Ekaliyetha-yi Dini Der Kavanin-i Movzue-yi Cumhuri-yi İslami-yi İran ve Mebani-yi Fıkhi-yi An”. *Feslname-yi İlmi ve Pijuhîşi-yi Metin*, 26, 115-130.
- Khabar. (1396). “Mutalibat-i Hukuki-yi Ekaliyetha-yi Dini Ez Devlet Hukuk-i Kodam Ekaliyetha Der Devlet-i Ruhani Bişter Riayet Şod”. <https://www.khabaronline.ir/news/670898> [Erişim Tarihi: 8.3.2020].
- Haşimi, Ş. (1379). “Tarih-i Arakel: Fesl-i Moşterek-i Tarih-i İran ve Ermenistan Der Karn-i 17m. – 11 h”. *Kitab-i Mah-i Tarih ve Cografya*, 37, 58-63.
- HIAS. (2020). “History”. <https://www.hias.org/who/history> [Erişim Tarihi: 9.3.2020].
- Hoviyân, A. (1346). “Kara Kilisa”. *Berresiha-yi Tarihi*, 11, 195-209.
- Hoviyân, A. (1383). “Tarihçe-yi Mesihiyet Der İran”. *Ahbar-ı Edyan*, 7, 58-63.
- Hoviyân, A. (1385). “İntihabat-ı Ermeniyân Der Dovre-yi Meşrute”. *Peyam*, 62, 36-44.
- Hur. (2020). “Derbare-yi Ma”. <https://tinyurl.com/s8xxhkl> [Erişim Tarihi: 10.3.2020].
- Iskandaryan, G. (2019). “The Armenian Community in Iran and Emigration”. *Global Campus Human Rights Journal*, 3, 127-140.

- ISNA. (1397). “Ordugah-i Hanvadeha-yi Şehidan-i Ermeni-yi İran”. <https://www.isna.ir/news/97111709358> [Erişim Tarihi: 11.3.2020].
- İbrahimiyan, H. (1391). “Hukuk-i Has-i Ekaliyetha-yi Dini Der Nizam-ı Siyasi-yi İran Ba Tekid Ber Kanun-i Esasi”. *Feslname-yi İlmi-Pijuhîşi-yi Mutalaat-ı İnkılab-ı İslami*, 29, 243-266.
- İhvan, M. (1395). Kukuk-i Ekaliyetha Der Hukuk-i Beynelmîle ve Cumhuri-yi İslami-yi İran. *Feslname-yi Mutalaati-yi Siyanet Ez Hukuk-i Zenan*, 2(4), 47-70.
- Jahannnews. (1389). “Evvelin Gaf-i Bekayi Pes Ez İntisab-i Nomayende-yi Dovlet Der Asya”. <http://www.jahannnews.com/report/131579> [Erişim tarihi 12.3.2020].
- Kokasyan, “H. Eramene Der İran”. *Armağan*, 3, 138-142.
- Koolae, E., & Hafezian, M. H. (2010). “The Islamic Republic of Iran and the South Caucasus Republics”. *Iranian Studies*, 43 (3), 391-409.
- Matthee, R. (2012). *Persia in Crisis: Safavid Decline and the Fall of Isfahan*. New York: I.B.Tauris.
- Merkez-i “Pijuhîşa-yi Meclis. (2020a). Haray Halatyan”. http://rc.majlis.ir/fa/parliament_member/show/762497 [Erişim Tarihi: 14.3.2020].
- Merkez-i “Pijuhîşa-yi Meclis. (2020b). Hıraç Haçaturyan”. http://rc.majlis.ir/fa/parliament_member/show/762495 [Erişim Adresi: 14.3.2020].
- Mirza Bala, M. (1927). *Eski Defterler II*. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası.
- Moessese-yi Tanzim ve Neşr-i Asar-i İmam Humeyni. (1395). “Ayende-yi Eramene Der Cumhuri-yi İslami Ez Menzer-i İmam Humeyni”. <http://www.imam-khomeini.ir/fa/n21590> [Erişim tarihi 15.3 2020].
- Mohabatnews. (1394). “Ekaliyetha-yi Dini-yi İrani Sehmi Der Meclis-i Hubregan Rehberi Nedarend”. <https://mohabatnews.com/fa/?p=6226> [Erişim Tarihi: 16.3.2020].
- Mohabatnews. (1395). “İnkılab-ı İslami Be Erameneha Çi Kerd? Bahş-i Evvel”. <http://mohabatnews.com/fa/?p=15994> [Erişim Tarihi 16.3.2020].
- Mohabatnews. (1396). “İnkılab-ı İslami Be Erameneha Çi Kerd? Bahş-i Çeharom”. <https://mohabatnews.com/fa/?p=17331> [Erişim Tarihi 17.3.2020].
- Mohabatnews. (1398). “Lagv-i Mocevviz-i Rahpeymayi-yi İtirazi-yi Eramene Der Mukabil-i Sefaret-i Torkiye Der Tehran”. <https://mohabatnews.com/fa/?p=30785> [Erişim Tarihi: 17.3.2020].
- Muresan, V. & Sophie, A. (2007). “Communitarian Neighborhoods and Religious Minorities in Iran: A Comparative Analysis”. *Iranian Studies*, 40(5), 593-603.
- Nadiri, A. (1382). “Gozarişi Ez Vaziyet-i Eramene Der İran”. *Ahbar-ı Edyan*, 1, 47-55.
- Öğrencisesi. (1396a). “Beyaniye-yi Faalin-i Hareket-i Milli-yi Azerbaycan der Husus-i Tecemmo-yi 24 Avri-ı Hevadarani-ı Daşnaksiyun der Tehran”. <http://oyrenci-sesi.info/yeni/?p=25639> [Erişim tarihi 18.3.2020].
- Pervin, H. & Sipihriker, S. (1393). “Hukuk-i Ekaliyetha Der Kanun-i Esasi Ba Tekid Ber Emakin, Darayiha ve Hukuk-i Siyasi”. *Mutalaat-i Hukuk-i Beşer-i İslami*, 3(6), 73-96.
- Radiofarda. (1389). “Torkiye Hastar-i Tovzih-i Resmi-yi İran Derbare-yi Sohenan-i Nomayende-yi Ahmedinejad Şod”. <https://tinyurl.com/vz3lzen> [Erişim tarihi 19.3.2020].
- Radio Farda. (1398). “Gozarişi-yi Salyane-yi Amrika Ez Azadi-yi Mezheb Der Cihan: İran Yeki Ez Bedterin Karnameha Ra Dared”. <https://www.radiofarda.com/a/us-annual-report-religious-freedom-iran/30013262.html> [Erişim Tarihi: 19.3.2020].
- Rencber, R. (1389). “Ekaliyetha-yi Dini ve İnkılab-ı Meşrutiyet”. *İttılaat-i Siyasi-İktisadi*, 277 (1-2), 116-127.

İran Ermenileri: Toplumsal Örgütlenme, Hukuki Konum ve Siyasi Faaliyetler

- Reşidbegi, Z. (1391). “Der Amedi Ber Vaziyet-i Tarihi, İctimai ve Dini-yi Eramene-yi İran”. *Goftu-gu-yi Dini-yi İslam ve Mesihiyet-i Ermeni*, Zemistan, 1-15.
- Sanasarian, E. (2004). *Religious Minorities in Iran*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sanasarian, E. & Davidi, A. (2007). “Cosmetic Tribulations and Internatioanl Repercussions: The State and The Transformation of Non-Muslims in Iran”. *Journal of International Affairs*, 60 (2), 55-69.
- Sarıççek, S. (2018). “İran’ın Batı Azerbaycan Turizm Politikası ve Ermeni Badarak Yortusu”. <https://iramcenter.org/iranin-bati-azerbaycan-turizm-politikasi-ve-ermeni-badarak-yortusu/> [Erişim Tarihi: 20.03.2020].
- Shaffer, B. (2008). *Sınırlar ve Kardeşler İran ve Azerbaycanlı Kimliği*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Shorish, M. (1988). “The Islamic Revolution and Education in Iran”. *Comparative Education Review*, 32(1), 58-75.
- Şura-yi Halifegeri. (1398). “Giramidaş-i Siyomin Salgird-i Rihlet-i İmam Homeyni Der Kilisa-yi Sarkis-i Mokaddes”. <http://www.tehranprelacy.com/farsi/11-content-fa/news-fa/2462-2019052603> [Erişim Tarihi: 20.3.2020].
- Şura-yi Halifegeri. (1397a). “Merasim-i Bozorgdaşt-i Çihilomin Salgird-i Piruzi-yi İnkılab-i İslami Der Mecmue-yi Verzişi-i Rafi Ba Huzur-i Said Takavi ve Markar Agacanyan”. <http://www.tehranprelacy.com/farsi/11-content-fa/news-fa/2249-2019021803> [Erişim Tarihi: 20.3.2020].
- Şura-yi Halifegeri. (1397b). “Peyam-i Tesliyet ve Mahkumiyet”. <http://www.tehranprelacy.com/farsi/11-content-fa/news-fa/2240-2019021603> [Erişim Tarihi: 20.3.2020].
- International Federation for Human Rights. (2010). “The Hidden Side of Iran”. <https://www.fidh.org/IMG/pdf/IrandiscrimLDDHI545a.pdf> [Erişim Tarihi: 24.3.2020].
- Merkez-i Hamiyan-i Hukuk-i Beşer. (2018). “Hukuk-i İnkâr Şode”. http://cshr.org.uk/wp-content/uploads/2018/07/MRG_CFRRep_FAR_Iran_Apr18.pdf [Erişim Tarihi: 25.3.2020].
- The International. (1396). “Tarihi: Vakti Sefaret-i Torkiye Der Tehran İşgal Şod”. <https://tinyurl.com/qqstc7u> [Erişim Tarihi: 25.3.2020].
- Tribune Zamaneh. (1392). “Yek Bahs-i Kadimi: İraniyan-i Ermeni ya Eramene-yi İran”. <https://www.tribunezamaneh.com/archives/23943> [Erişim Tarihi: 26.3.2020].
- USCIRF. (2018). “Iran Chapter-2018 Annual Report”. https://www.uscifr.gov/sites/default/files/Iran%202018_Persian.pdf [Erişim tarihi: 26.3.2020].
- Velizade, E., Alizade Ş. (1394). “Diyaspora-yi Ermeni: Forsetha ve Tehdidha-yi Pişru-yi İran”. *Fesl-name-yi Siyaset, Mecelle-yi Danişkede-yi Hukuk ve Ulum-i Siyasi*, 25 (4), 1075-1094.
- Vista. (1392). “İntihabat, Eramene-yi İran ve Mutalibat-ı Anha”. <https://vista.ir/w/a/21/80v1s> [Erişim Tarihi: 26.3.2020].
- VOA. (1397). “Çihil Sal-i Cumhuri-yi İslami, Karname-yi Hukuk-i Beşeri: Serkub ve Nakz-i Hukuk-i Kanuni-yi Ekaliyetha-yi Mezhebi ve Kovmi”. <https://ir.voanews.com/a/iran-human-rights/4782227.html> [Erişim Tarihi: 27.3.2020].

“Tanıtım nüshasıdır, para ile satılamaz.”
“Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 5 inci maddesinin
ikinci fıkrası çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir.”

İRAM HAKKINDA

Yeni, bağımsız bir düşünce kuruluşu olan İran Araştırma Merkezi (İRAM), temel bir özelliğiyle ülkemizdeki diğer araştırma merkezlerinden farklılık göstermektedir. İRAM, yalnızca İran ve bağlantılı konular üzerine araştırmalar gerçekleştirmektedir. Ciddi bir kültürel ve tarihsel derinliğe sahip, Ortadoğu'daki siyasal etkinliği artan ve çok yönlü ilişkilere sahip olduğumuz komşu ülke İran ile ilgili konuları layığıyla inceleyebilmek zaruret haline gelmiştir. İRAM'ın ana hedefi kamuoyunun birincil kaynaklardan doğru ve kapsamlı bilgi ve analize ulaşmasını sağlamaktır. İran ile ilgili konularda çalışma yapan akademisyenler ve araştırmacılar için çeşitli eğitim ve araştırma imkânları sunmayı ve alanda çalışan kişiler için ortak bir platform olmayı amaçlamaktadır. İran iç ve dış politikaları, ekonomisi ve toplumsal-kültürel yapısı alanlarında üretilen bilgiler, iki ülke arasındaki ilişkileri ve anlayışı geliştirmeye de katkı sağlayacaktır. Merkezimiz İran'da, Ortadoğu'da ve Batı'daki bilgi birikimini ülkemize ve ülkemizdeki birikimi de dünya kamuoyuna taşıyacak kadroya sahiptir.

İran Araştırmaları Merkezi

Oğuzlar Mh. 1397. Sk. No: 14 06520 Balgat - Çankaya - Ankara / Türkiye

Tel: +90 312 284 55 02 - 03 Faks: +90 312 284 55 04

e-mail: info@iramcenter.org www.iramcenter.org

"Bu çalışmanın tüm telif hakları İran Araştırmaları Merkezi'ne (İRAM) aittir."